

ŠTA JE KAPITALIZAM?

ŠTA JE KAPITALIZAM?

i zašto nam je potreban

SLAVIŠA TASIĆ

Copyright © 2016 by Slaviša Tasić
Copyright © 2016. za srpsko izdanje, Heliks

Izdavač

Heliks

Za izdavača

Brankica Stojanović

Urednik

Bojan Stojanović

Lektor

Vesna Đukić

Redaktor

Aleksandra Dragosavljević

Štampa

Artprint Media, Novi Sad

Prvo izdanje

Knjiga je složena
tipografskim pismima
Adobe Text Pro i Helvetica Neue

ISBN: 978-86-86059-73-4

Smederevo, 2016.

www.heliks.rs

Posvećeno

Šenli, Natanu i Romanu

Sadržaj

Predgovor ix

Uvodna reč

MOŽE LI KAPITALIZAM OPSTATI? 1

Poglavlje 1

ČUDO EKONOMSKOG RASTA 5

Poglavlje 2

USPON ZAPADA 20

Poglavlje 3

ZAŠTO KAPITALIZAM USPEVA 48

Poglavlje 4

ALTERNATIVE KAPITALIZMU 75

Poglavlje 5

KAPITALIZAM I NEJEDNAKOST 102

Poglavlje 6

PRIRODA REGULACIJE 120

Poglavlje 7
FINANSIJSKI SEKTOR 133

Poglavlje 8
TRŽIŠTE I INTERVENCIJIZAM U EVROPI 149

Poglavlje 9
SUŠTINA I FORMA 163

Reference 186

Indeks 189

Predgovor

Na engleskom govornom području postoji brojna literatura u kojoj su osnovni principi ekonomije slobodnog tržišta izloženi netehničkim jezikom pristupačnim inteligentnom laiku, ali kome istovremeno ne manjka ozbiljnosti i sveobuhvatnosti ekonomskih i filozofskih argumenata. Neki od najvećih umova klasičnog liberalizma napisali su knjige ili duže eseje ovog tipa. Među njima su „Šta se vidi a šta se ne vidi“ i „Peticija proizvođača sveća“, čiji je autor Frederik Bastija, zatim *Ekonomija u jednoj lekciji* Henrija Hazlita, pa *Sloboda i izbor* i *Kapitalizam i sloboda* Milтона Friedmana, te *Šta je država uradila našem novcu* Marija Rotbarda ili *Osnove ekonomije* Tomasa Soula. Karakteristike ove literature su jasnoća mišljenja i retoričko majstorstvo autora koji omogućavaju čitaocu ne samo da shvati principe slobodnog tržišta i njihovu primenu u političkoj sferi, već i apstraktne teoreme same ekonomske nauke, često mnogo bolje, jasnije i uverljivije izložene nego u tehničkim udžbenicima ekonomije. Autori najčešće polaze od osnovnih ekonomskih principa, izraženih zdravorazumskim jezikom i ogoljenih do logičkog kostura, a onda lagano i gotovo neosetno vode čitaoca do apstraktnijih i težih problema, i do primene principa koja odjednom pokazuje da je veliki deo preovlađujućih, antiliberalnih doktrina o ekonomiji izraz intelektualne konfuzije i ponekad frapantnih nelogičnosti i apsurdna.

Iako se ova literatura čita u jednom dahu (za razliku od najvećeg dela moderne akademske produkcije zasićene tehničkim žargonom i

opskurantizmom), ta lakoća je varljiva: ne samo da je takvu literaturu najteže pisati, nego i prividna jednostavnost izlaganja i stila maskiraju sveobuhvatnost ideja čije potpuno shvatanje zahteva značajan napor od samog čitaoca. Na našem jeziku postoji vrlo malo takve literature: do sada jedina knjiga koja se do kraja uklapa u ovaj žanr jeste *Sloboda izbora* Miroslava Prokopijevića, kratka, hazlitovska knjiga koja uglavnom primenjuje principe slobodnog tržišta na domaće prilike u Srbiji, demaskirajući veliki deo tekućeg ekonomskog diskursa kao izraz konfuzije i nerazumevanja osnovnih principa slobodnog tržišta, posebno u veui sa ekonomskom regulacijom i protekcionizmom.

Knjiga Slaviše Tasića koja je pred nama podiže debatu na potpuno drugi nivo. Usudio bih se reći da ona nudi neke značajne inovacije u ovom žanru. Svakako najvažnija među njima je proširivanje analize sa standardnih tema liberalne ekonomije na probleme geneze i uslova same slobode pojedinca. Reč je o produbljivanju paradigme, kako bi rekli filozofi, dodavanjem istorijske dimenzije ekonomskoj analizi liberalizma i liberalnih ustanova. Tasić u poglavlju 2, „Uspon Zapada“, razvija kardinalno važnu temu koja se razmatra u specijalizovanoj literaturi, ali se retko naglašava u opštim, popularnijim radovima o liberalizmu – naime, ključni značaj političke decentralizacije i fragmentacije vlasti za razvoj liberalnih ustanova i samog duha individualne slobode i tržišne ekonomije. Njegova teza je jasna ali suprotna konvencionalnoj mudrosti među mnogim klasičnim liberalima: * ključni institucionalni preduslov slobode nije mala i efikasna moderna država nego politička „anarhija“, ekstremna decentralizacija političkog poretka bez suverene vlasti na širokoj teritoriji. Tasić s pravom upire prstom u evropsku srednjovekovnu „anarhiju“, u tadašnji politički sistem bez sistema, skupinu lokalnih i teritorijalnih jedinica najrazličitijih vrsta, kao na pravi izvor zapadnih sloboda i objašnjenje zašto i kako je Zapad napredovao i stvorio modernu civilizaciju, dok su druge velike civilizacije, poput kineske, indijske ili islamske nazadovale i na kraju odumrle kao alternativa Zapadu. Evropski kaleidoskop vojvodstava, kraljevina, republika, kneževina, gradova-država, jedan potpuno

* Videti, recimo, Richard Epstein (2014) *The Classical Liberal Constitution*, Harvard University Press, ili David Bernstein (2012) *Rehabilitating Lochner*, University of Chicago Press. Svakako najčuveniji i najuticajniji argument da je snažna ali ograničena centralna država preduslov očuvanja privatnog vlasništva i ekonomske slobode dat je u eseju boj 10 Džejmsa Medisona u *Federalističkim spisima*.

rascepkani politički univerzum bez suverenog hegemonskog autoriteta, i što je još važnije, bez koncepta takvog autoriteta,* bio je idealno okruženje u kome su privilegije i slobode pojedinca mogle da budu zaštićene od političke vlasti. S jedne strane nije postojala centralizovana i birokratizovana državna moć (što mnogi liberali i danas pogrešno smatraju uslovom mogućnosti kapitalizma i nazivaju efikasnom administracijom), a s druge strane nije bilo intelektualnog opravdanja za nju. Decentralizovanost političkog poretka Evrope, izrasla iz lokalne fragmentirane geografije i nepostojanja tehničkih mogućnosti kontrole velikih teritorija posle sloma birokratizovane Rimske imperije, zajedno sa specifičnim zapletom koji je donelo etabliranje katoličke crkve kao konkurentskog izvora vlasti i autoriteta u odnosu na svetovne vladare, doprineli su skupa formiranju političkog poretka u kome je sloboda mogla da se postepeno razvije kroz vekove kao nusproizvod neplaniranog konflikta između konkurentskih centara moći. Stoga beli Evropljani nisu stvorili moderni svet, kapitalizam, industrijsku revoluciju i vladavinu prava zato su genetički superiorni u odnosu na druge narode i rase, ili zato što su njihovi filozofi i zakonodavci bili pametniji od drugih, nego zato što su akcidentom istorije bili u prilici da kroz vekove eksperimentišu sa sistemom vrlo decentralizovane vlasti koji je pogodovao razvoju svake vrste političkih i intelektualnih inovacija koje su se onda mogle slobodno kopirati i štititi – uključujući slobodno tržište i vladavinu prava. Istorija nam svedoči da je sloboda uvek, gotovo bez izuzetka (što Tasić naglašava), u svim civilizacijama cvetala u periodima pomanjkanja snažne centralne vlasti: Evropa i Zapad od 11. do 20. veka, Stara Grčka u jonskom i klasičnom periodu od 7. do 4. veka p.n.e., Indija između 700. i 300. godine p.n.e, Kina između 800. i 400. godine p.n.e – skoro celokupna kulturna, naučna i istorijska baština sveta proizvod je društava koja su živela u ovim periodima političke „anarhije“ i odsustva snažnih birokratizovanih i centralizovanih imperija (grčka i indijska filozofija, književnost i religija, kineska pravna i filozofska misao, rano rimsko pravo i politički republikanizam itd). Evropski izuzetak je u tome što je ovaj „anarhični“ period tokom i posle Srednjeg veka trajao najduže i dao dugoročno najdramatičnije rezultate.

* Teorije suverene teritorijalne vlasti se javljaju tek u 16. i 17. veku sa Makijavelijem, Bodenom i Hobsom.

Na ovaj način Tasić integriše istorijsku dimenziju uspona moderne evropske civilizacije u širu hajekovsku paradigmu „spontanog poretka“, koja se obično usko primenjuje na ekonomiju (mada ima pokušaja u poslednje vreme da se to proširi i na pravne i političke ustanove).^{*} Njegov udžbenik klasičnog liberalizma objašnjava spontani poredak kao politički i ekonomski fenomen i postavlja argument za slobodu pojedinca (shvaćenu kao jedinstvenu kategoriju) na osnove suzbijanja nasilja i političkog autoriteta, kao i na konstitucionalizovanje spontano i slučajno etabliranih formi individualne autonomije u odnosu na vlast u svim domenima (ekonomskom, kulturnom, političkom). Moderno društvo i njegov progres neplanirani su proizvodi slobode, dok je sloboda sama neplanirani proizvod dugotrajne političke „anarhije“.

Pošto je ovako postavio okvir za argument u korist slobode, Tasić nas dalje vodi kroz celokupni inventar ekonomske argumentacije za slobodno tržište koji je pisan jasno, bez suviše retorike i ekspertske mistifikacija, i sa stalnim referencama na moderne probleme, debate i kontroverze (kao i svim dobrim proizvodima ovog žanra liberalnog eseja). Stil je standardni, ne toliko nalik Fridmanu, Hazlitu i drugim majstorima klasicističke stilske svedenosti, već više Tomasu Soulu: svaka važnija teorijska poenta je praćena istorijskim primerima i, vrlo često, modernom statistikom. Ovo prizemljenje argumentacije, međutim, ne skreće pažnju sa osnovnog argumenta i nikada nije samo sebi cilj.

Poslednjih deceniju ili nešto više postalo je pomodno da se izvori društvenih promena nalaze u različitim materijalnim faktorima – posle sloma marksističkog dijalektičkog materijalizma, ekonomisti i drugi teoretičari, ponekad i klasični liberali među njima, izmišljali su sve i svašta kao ključne agense istorije – tehnologiju, nova oružja, klimatske promene, čak i bakterije i viruse. Tasić sledi drugačiji, i u ovom smislu konvencionalniji pristup. Slično Dirdri Makloski, on kao ključni uzročni faktor u razvoju modernog kapitalizma i tržišne privrede uzima ideje i moralne tradicije stanovništva. U još jednom omažu Hajeku, Tasić razvija dalje teoriju da „progres“ koji je odgovoran za industrijsku revoluciju nije imao mnogo veze s razvojem nauke kao takve, već sa sposobnošću i sklonošću običnih,

^{*} Videti, recimo, Elinor Ostrom (1990), *Governing the Commons*, Cambridge University Press. Izvorni koncepti evolucionog prilagodavanja i spontanog poretka razvijeni su u okviru škotskog prosvetiteljstva 18. veka, prevashodno u radovima Dejvida Hjuma i Adama Smita, ali su u sferi društvene teorije do pojave F. A. Hajeka bili uglavnom zaboravljeni.

često neobrazovanih ljudi, da iskoriste već dostupne naučne i tehnološke pronalaskе u svrhe ekonomskog preduzetništva. A da bi se ovo dogodilo na širokoj skali, ključni faktori su bile ustanove koje podstiču preduzetništvo, kao i etičke i moralne vrednosti koje sticanje materijalnog bogatstva smatraju prihvatljivim i moralnim. Ovo je važna demistifikacija modernih koncepcija o tehnološkom i naučnom razvoju kao nekakvom automatskom zamajcu ekonomskog razvoja, sa teorijom u podtekstu da nije važno kako je tehnološki razvoj obezbeđen, državnim uplitanjem ili slobodnom inicijativom, i čak sugestijom da su društva čija država manje ulaže u nauku samim tim manje ekonomski napredna od drugih.

Još jedna važna strana ove knjige je to što ju je napisao autor koji je upoznat s modernim debatama u ekonomskoj teoriji i smešta svoje analize u taj kontekst, ne ostajući kod pukih provincijalnih problema srpske tranzicije. Perspektiva knjige je opšta i ambicija dalekosežna – formulisanje i odbrana univerzalno validnih argumenata za slobodu. Istovremeno, on daje ilustracije ovih argumenata koje su vezane za srpske ekonomske probleme i pokazuje zašto su opšte teorijske postavke liberalne ekonomije jednako primenljive na našu situaciju kao i drugde u svetu. Na ovaj način analiza dobija na komunikativnosti i informativnosti za samog srpskog čitaoca.

Posebno treba izdvojiti doprinos poglavlja 4, 5 i 6, posvećenih redom, „Alternativama kapitalizmu“, „Kapitalizmu i nejednakosti“ i „Odnosu regulacije i tržišta“. Poglavlje 4 nudi sintetički pogled na sve kolektivističke izazove liberalnoj ideji u 20. veku, uključujući fašizam, komunizam i državu blagostanja. Koliko god se na jednoj strani trudio da produbi liberalnu teoriju uključivanjem određene istorijske i „genealoške“ dimenzije u ekonomska razmatranja, Tasić menja optiku u suprotnom pravcu, i to na produktivan način, kada analizira efekte raznih vrsta kolektivizma u 20. veku. On se tu oslanja prevashodno na tehničko-ekonomske argumente koji pokazuju njihove srodnosti i konvergenciju, i slične obrasce po kojima nastupaju protiv slobode pojedinca. Karakteristična je autorova ideja, zasnovana na teorijama totalitarizma, da su komunizam i fašizam samo dve forme istog kolektivističkog sistema. Ovde je ta teorija još dodatno osnažena ekonomskom analizom, i još kontroverznije (i po mom sudu ispravno) proširena tezom da je državni intervencionizam (recimo, američka ideologija progresivizma) samo njihova „blaža verzija“.

Dva argumenta iz poglavlja o nejednakosti zaslužuju posebnu pažnju čitaoca: najpre, primedba da je apsolutno siromaštvo u stalnom opadanjju dok nejednakost u nekim zemljama raste a u drugima opada. Ove činjenice su kontrastirane sa dosta neobičnom fiksacijom ljudi sa političke levice na nejednakost, umesto na siromaštvo, čime se signalizira da pokretački motiv nije briga za siromašne nego opravdanje redistribucije. Druga stvar je da čak i ako prihvatimo nejednakost kao ključni kriterijum „socijalne pravde“, redistribucija unutar nacionalnih granica je flagrantno nepravedna jer su siromašni u Americi mnogo bogatiji od srednjih klasa u Africi. Sve ovo potcrtava arbitrarnost teorija koje izvide potrebu za redistributivnom državom iz ekonomske nejednakosti.

Poglavlja 6 i 7 čine jednu celinu i ona za čitaoca koji ima interes za apstraktnije teme ekonomske teorije pružaju jedinstven uvid u moderna teorijska kretanja u ovoj oblasti. Autor zastupa gledišta u osnovi utemeljena na teoriji javnog izbora (engl. *public choice*), koja su skeptična prema regulaciji kao obliku disciplinovanja tržišta. Razlozi za ovaj skepticizam su brojni, a autor naglašava informaciona i motivaciona ograničenja regulatora i birokrata koja su jednaka ograničenjima i iracionalnosti tržišnih aktera, samo nisu podvrgnuta tržišnom testu uspeha. U ovom kontekstu autor prezentira i neke svoje originalne rezultate u domenu teorije regulacije koji su objavljeni u zapadnim časopisima, prevashodno njegovo (po mom sudu uspešno) subvertiranje teorije o kognitivnim i bihevioralnim ograničenjima tržišnih aktera kao argumentu za regulaciju finansijskih tržišta.

Knjiga koja je pred nama predstavlja uspešnu multidisciplinarnu kombinaciju ekonomske teorije, filozofskih razmatranja i istorijske rekonstrukcije slobode, i kao takva daje čitavom žanru „eseja u odbranu klasičnog liberalizma“ novu dubinu, provokativnost i obuhvatnost. Barem na prostoru južnoslovenskih jezika, ona predstavlja jedinstveno postignuće u ovom domenu.

—Dr Ivan Janković

ŠTA JE KAPITALIZAM?

Uvodna reč

MOŽE LI KAPITALIZAM OPSTATI?

„**M**ože li kapitalizam opstati? Ne. Ne mislim da može.“ Tako je svoju važnu raspravu o kapitalizmu iz 1942. godine započeo Jozef Šumpeter, ekonomista austrijskog porekla, s kojim ćemo se u ovoj knjizi često susretati.

Šumpeter nije želeo da kapitalizam propadne. On nije bio protivnik tržišne ekonomije. Kapitalizam, smatrao je, neće propasti zato što ne radi već upravo zbog toga što radi. Uspeh kapitalizma ogleda se u stvaranju sve većeg materijalnog blagostanja za sve koji u njemu žive. Rastuće blagostanje oslobađa vreme i resurse, stvara sve više prostora za intelektualne i druge neposlovne aktivnosti i formira sve brojniju klasu ljudi koja u svom komforu sve više zaboravlja na uzroke sopstvenog blagostanja. Uspeh kapitalizma daje krila intelektualnoj eliti koja mu nalazi sve više zamerki i nedostataka, a materijalno izobilje koje je na prvom mestu omogućilo višak vremena i resursa za intelektualne spekulacije uzima zdravo za gotovo.

Šumpeter možda nije bio u pravu, ali njegove ideje dobro stare. Upozorenje iz 1942. s vremenom je samo dobilo na važnosti. Svet je danas u boljem ekonomskom stanju nego ikada ranije. To je, videćemo u ovoj knjizi, uprkos raznovrsnim problemima s kojima se ljudi širom planete neminovno suočavaju, podacima dobro potkrepljen iskaz. Pa opet, ponekad izgleda da je u javnosti, medijima, u akademskim časopisima i po fakultetskim hodnicima, vrlo malo razumevanja za ovu teško osporivu

činjenicu. Kada se skrene pažnja na indikatore koji ukazuju na uporno rastući životni standard na globalnom nivou, često se nailazi na čuđenje i negodovanje.

Još manje ima razumevanja za način na koji je svet došao do ovog nivoa materijalnog blagostanja i na koji može nastaviti da ga uvećava. U ovoj knjizi ja tvrdim – ili samo ponavljam vekovima stare tvrdnje ekonomista i drugih mislilaca – da se materijalno blagostanje stvara na pretežno spontan i decentralizovan način, u institucionalnom i vrednosnom okruženju koje omogućava razmenu ideja i ohrabruje preduzetničku kreativnost. Ekonomski rast moguć je samo uz stvaranje nove vrednosti sve boljom upotrebom resursa, a ne otimanjem i preraspodelom postojeće vrednosti. Primerima u knjizi nastojaću da pokažem kako za takvu vrstu rasta zaslužni nisu ni dobro osmišljeni planovi velikih državnika, ni dobre namere nesebičnih filantropa. Materijalni boljitak, stalni ekonomski rast zastupljen u poslednjih nekoliko stotina godina, nastaje neorganizovanim praćenjem pojedinačnih interesa koje je omogućeno institucionalnim okvirom pravne ali ograničene države. Za ekonomski prosperitet zaslužan je, jednom rečju, kapitalizam.

Najveću nedoumicu u pisanju imao sam prilikom korišćenja izraza kapitalizam. Poteškoća ne leži samo u blago negativnoj konotaciji kojom je ovaj izraz opterećen od samih njegovih početaka. Više od toga, izraz smatram neprikladnim za opis procesa tržišne razmene, a iz teksta će čitalac brzo uvideti zašto je to tako. Ispravnije je govoriti o tržišnoj privredi, dobrovoljnoj razmeni ili slobodi ekonomske akcije, ali ja sam u svrhe efektivne komunikacije progutao tu knedlu i odlučio da govorim, jednostavno, o kapitalizmu. Uostalom, važnije od izbora termina bilo je razgraničiti šta spada u tržišnu privredu, dobrovoljnu razmenu, slobodnu akciju, liberalno društvo ili kapitalizam, a šta u njegove na svakom koraku postojeće suprotnosti. Nejasnoće oko toga šta tržišna privreda i kapitalizam jesu a šta nisu, veoma su raširene i same po sebi su jedan od ključnih uzroka nerazumevanja tržišne ekonomije i manjka simpatija za ekonomski liberalizam.

Sadržaj knjige je interdisciplinarni. Tema jeste uglavnom ekonomska, ali kada se govori o kapitalizmu na opštiji način neophodno je izaći iz uskih okvira discipline i obuhvatiti istorijski razvoj, političke institucije, ideološke osnove i kulturološke temelje tržišne ekonomije i njenih alternativa. Namera mi je bila da tekst bude interesantan i čitljiv, potkrepljen

primerima s raznih meridijana i iz različitih perioda. Za razumevanje ekonomskih principa neophodno je i nešto apstraktnog mišljenja i zbog toga tekst povremeno skreće i u objašnjenje nekih teorijskih koncepata. Ipak, knjiga je namenjena širokoj publici, svima koje interesuju ekonomske teme u najširem smislu.

Može li, onda, kapitalizam opstati? Naravno da može. Ali da bi opstao, potrebno je najpre uvideti šta kapitalizam predstavlja i zašto je vredan očuvanja. Ovo je moj skromni pokušaj da to predstavim.

Raniju verziju teksta pročitale su Ivan Janković i Marko Paunović i ovom prilikom im zahvaljujem na korisnim primedbama i sugestijama. Neke greške – činjenične, logičke ili slovne – sasvim sigurno su mi promakle i biću zahvalan čitaocima koji mi na njih ukažu.

ČUDO EKONOMSKOG RASTA

Buržoazija je u svojoj jedva stogodišnjoj klasnoj vladavini stvorila masovnije i kolosalnije proizvodne snage nego sve prošle generacije zajedno. Potčinjavanje prirodnih sila, mašinska proizvodnja, primena hemije u industriji i zemljoradnji, parobrodarstvo, železnice, električni telegrafi, pretvaranje čitavih delova sveta u oranice, pretvaranje reka u plovne, čitava stanovništva koja su nikla iz zemlje – koje je ranije stoleće slutilo da su takve proizvodne snage dremale u krilu društvenog rada?¹

Ovo su reči nikog drugog do očeva osnivača ideologije komunizma: Karla Marksa i Fridriha Engelsa. U *Manifestu komunističke partije*, istom spisu kojim su objavili rat kapitalizmu, Marks i Engels priznali su nešto što je tada u zapadnom svetu već bivalo očigledno. Buržoasko društvo i kapitalistički način proizvodnje, kako su oni to zvali, u istorijskom smislu su za veoma kratko vreme stvorili materijalno bogatstvo i prosperitet o kakvom prethodne generacije nisu mogle ni sanjati. I te 1848. godine kada je *Manifest komunističke partije* objavljen, moderni kapitalizam, tehnološki razvoj i ekonomski rast bili su na samom začetku. Parobrod, železnica i telegraf su do tada bili izmišljeni, poljoprivreda donekle unapređena a industrijska proizvodnja hvatala je zamah, ali pravi progres

¹ Engels i Marks 1848/1982.

će tek uslediti u narednim decenijama i vekovima. Buržoazija i kapitalistički način proizvodnje će svoje najbolje dane tek videti.

U kasnijim, više teorijskim delima, Marks će izraziti svoj poznati pesimizam, predvideti opšti pad profitnih stopa, postepeno usporavanje proizvodnje i sve dublje i dublje ekonomske krize koje će kapitalizam na kraju dovesti do kraha. Ispostavilo se, međutim, da je Marksovo vreme bilo samo početak kapitalističkog procvata. Buržoazija nije prestala da stvara već je progres nastavila i ubrzala. Našla je nove načine stvaranja energije, ekstrakcije energenata i sirovina, nove proizvodne metode, od poljoprivrede do tekstila, sve brže, jeftinije i pouzdanije metode transporta, od prvih železnica i parobroda do automobila i aviona. Ekonomski rast koji je otpočeo početkom 19. veka nikada nije prestao, nastavio se do današnjeg dana i proširio, postepeno, sa zapada Evrope na ostatak sveta.

DUGOTRAJNO SIROMAŠTVO

Danas se samo delimično razume koliko je sav taj tehnološki i ekonomski napredak, koji je po prvi put na održivoj bazi otpočeo baš otprilike u vreme Marksovog rođenja, bio brz i iznenađan. Ono što je Marks zvao kapitalističkim načinom proizvodnje, a pisci pre njega komercijalnim društvom, i što danas uobičajeno zovemo kapitalizmom, postojalo je uvek i svuda. Komercijalno društvo koje stvara ekonomski rast je, s druge strane, u istoriji bila vrlo retka zverka. Opštiji rast materijalnog bogatstva pojavio se u naznakama u delovima antičke Grčke, zatim ga u kasnom srednjem veku imamo u nekoliko italijanskih gradova i manjih evropskih regija, ali prvi pravi kontinuirani ekonomski rast vidimo tek krajem 18. i početkom 19. veka u Holandiji i Engleskoj. U svakom od ovih slučajeva upravo je širenje komercijalnog društva, proizvodnje za tržište i trgovine, donosilo uvećanje ukupnog materijalnog bogatstva i poboljšanje životnog standarda.

U svim prethodnim istorijskim epizodama komercijalno društvo cvetalo je samo na ograničenim lokalitetima, s ograničenim brojem ljudi i trajalo ograničeno vreme. Za razliku od prethodnih sporadičnih epizoda, komercijalno društvo, ili kapitalizam u modernijem dobu, od 18. veka nadalje, nastavilo je da se vremenski i prostorno širi. Ekonomski rast koji je moderni uspon kapitalizma doneo isprva se ogledao u porastu stanovništva, jer je prvi prosperitet doneo bolju ishranu, higijenu i zdravlje. A onda je otpočeo i iznadproporcionalni rast dohotka i kontinuirani rast

proizvoda po glavi stanovnika. Za razliku od prethodnih epizoda rasta u antičkim i srednjovekovnim gradovima, rast dohotka početkom 19. veka po prvi put se zadržao, pa nastavio, ubrzao i proširio na druge.

Kako je i zašto došlo do ovako iznenadnog ekonomskog rasta, nakon milenijumske stagnacije i naviknutosti na ekonomski stagnantni način života, pitanje je na koje do današnjeg dana nemamo potpuni odgovor. Ekonomija kao zasebna akademska disciplina svoje postojanje duguje, više od svega, pokušajima da odgovori na ovo pitanje. Adam Smit, škotski moralni filozof koji se smatra osnivačem ekonomske nauke, prvi se sistematski pozabavio uzrocima prosperiteta. Knjiga u kojoj Smit govori o tržišnoj privredi objavljena je 1776. godine i danas je poznata pod naslovom *Bogatstvo naroda*. Puni, originalni naslov knjige bolje ilustruje suštinu pitanja koje je Smit postavio, ali i bolje reflektuje šta se u poslednjih nekoliko stotina godina svetske istorije dogodilo: *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*.²

Ako danas ušetate u knjižaru, mnogo je verovatnije da umesto knjiga sa pitanjima o uzrocima prosperiteta vidite naslove čiji autori ispituju uzroke siromaštva ili razloge relativne nerazvijenosti regiona poput podsaharske Afrike. Smit je u svoje vreme shvatao da je pravo pitanje obratno – zašto su uopšte neke zemlje bogate? Kako su ljudi na nekim teritorijama uspeli da isplivaju iz višemilenijumskog siromaštva i počeli da stvaraju sve veći i veći prosperitet? *Bogatstvo*, Smit je shvatao, a tada je to bilo očiglednije nego danas, nije prirodno stanje. Siromaštvo je prirodno stanje, postojeće hiljadama i hiljadama godina pre nego što se desila velika istorijska aberacija: pojava kontinuiranog ekonomskog rasta i eksplozija materijalnog i nematerijalnog progressa. Smit je prepoznao progres već u začetku, uvideo da se nešto važno dešava i svojom raspravom pokušao da razotkrije šta iza toga stoji.

Frapantne su dimenzije materijalnog progressa od Smitovog doba kada je on bio na samom začetku do današnjih dana. Ako se koriste konvencionalne metode merenja dohotka, kao što su procene bruto domaćeg proizvoda, dobije se podatak da se na Zapadu dohodak prosečnog čoveka za to vreme uvećao između dvadeset do trideset puta. To važi za zemlje koje su prve probile zid i uglavnom početkom 19. veka krenule putanjom ekonomskog rasta – za Zapadnu Evropu i njene potomke kao

² Smith 1776/1977.

što su Severna Amerika i Australija. Ostatak sveta, na koji se novootkriveni fenomen privrednog rasta proširio kasnije, od tih dana do danas ekonomski je porastao, gledano u celini, desetak puta. Ali fenomen ekonomskog rasta i njegove istorijske dimenzije moguće je sagledati i ceniti samo ako se ima na umu istorijski kontekst i ukoliko se moderni rast stavi u kontrast s dugotrajnim i upornim stagnantnim stanjem pre ovog istorijski relativno novog fenomena.

Pre 19. veka svet se politički donekle menjao, ali je ekonomski bio izuzetno statičan. Ako izuzmемо stotine hiljada godina primitivnog života i počnemo od neolitske revolucije, od početka stacionarnog života i nastanka poljoprivrede pre otprilike deset hiljada godina, ili čak ako krenemo od nastanka civilizacija i prvih država, savremeni ekonomski napredak je u svakom slučaju veoma skora i iznenadna stvar. Ako, kao na filmu, uđete u vremensku mašinu i prebacite se u doba starih Grka ili Rimljana, videćete, osim amfiteatara i gladijatora, da prosečan čovek živi vrlo siromašno. Van vrlo uskih elitnih krugova, običan čovek radi mnogo, hrani se slabo i živi kratko. Ako onda uđete u vremensku mašinu i odvezete se otprilike dve hiljade godina unapred, možda u 1700. godinu u neko zapadnoevropsko selo, videćete, na vaše iznenađenje, u ekonomskom pogledu veoma sličnu situaciju. Ako ste usko strukovni ekonomista, možda nećete ni opaziti bilo kakvu razliku. Okolina je malo drugačija, arhitektura je napredovala, politička uređenja su se promenila, bilo je u međuvremenu i nekih tehnoloških inovacija, ali običan čovek i dalje radi mnogo, hrani se slabo i ne živi mnogo duže od ljudi iz antičkog doba. U životu prosečnog Evropljanina jedva da se bilo šta važno promenilo, a u životu ostalih stanovnika zemljine kugle u toku te dve hiljade godina promenilo se još i manje. Ekonomski gledano, svet je tokom milenijuma koji su prethodili 19. veku najvećim delom bio jedno te isto mesto.

O predmodernom dobu većina nas danas ima dosta pogrešnu, romantizovanu sliku. Dečje bajke, ali i romani i filmovi, obično se pišu i snimaju o aristokratskoj manjini iz srednjeg veka ili nešto novijeg doba, što u naše glave usađuje vrlo pogrešan prvi utisak o životnoj svakodnevnici u tim vremenima. Prosečan srednjovekovni čovek, na zapadu ili istoku, živio je u strahu, neizvesnosti i siromaštvu. Hranio se bedno, radio teške fizičke poslove od jutra do mraka i stalno bio suočen s bolestima. Imao je više dece jer je s dobrim razlogom očekivao da samo jedan broj njih preživi do punoletstva. Stanovništvo danas bogatih zemalja, Irske ili

Švedske, bilo je jednu sušnu godinu ili jednu virusnu zarazu krompira udaljeno od masovnog umiranja od gladi.

Ono malo statistike što iz prethodnih perioda postoji rekonstruisano je na osnovu parcijalnih podataka, ali zapisi istoričara obiluju slikovitim anegdotama sa zapanjujućim detaljima iz života običnih ljudi. Engleski istoričar Tomas Babington Makoli, iz 19. veka, ovako je pisao o putniku koji bi potražio prenočište u tipičnom škotskom domaćinstvu 16. i 17. veka: „Smešten bi ponekad bio u kolibu čiji je svaki ćošak prekriven štetčinama. Udisao bi vazduh pun dima od treseta koji zaudara na stotine drugih groznih isparenja... Za večeru je mogao jesti zob i kolač od krvi iscedene od živih krava.“³ Iz sačuvanog dnevnika francuske radnice s kraja 18. veka, iz doba Francuske revolucije, saznajemo da su se obroci tipičnog dana sastojali od malo čega drugog osim suvog hleba, nešto povrća i tanke supe. Meso i sir retko su stizali na trpezu. Čaj, u prethodnim vekovima luksuz za Evropljane, do tada je već postao priuštiviji, ali su kafa i šećer i dalje bili luksuzna roba. Pomorandžu je prosećan Francuz mogao probati jednom ili nijednom u životu.⁴ Iz romana Gogolja i Dostojevskog saznajemo da su hleb i crni luk bili sasvim uobičajeni puni obrok u Rusiji. U Ameriku je bolja ishrana stigla nešto ranije nego u većinu drugih zemalja, ali sve drugo nije bilo mnogo drugačije: u 17. veku domaćinstva nisu imala ni viljuške ni kašike, ni tanjire ni salvete, a samo četvrtina stanovnika Virdžinije u kući je imala sto.⁵

Takav je bio standard običnih ljudi pre nego što je počela najveća materijalna promena u istoriji čovečanstva. U naredna dva veka, za jako kratko vreme u istoriji homo sapiensa, čovek će promeniti ne samo svoju sudbinu i način života već i lice zemlje. Nakon desetina milenijuma od nikakvog do umerenog rasta stanovništva i povremenih naglih padova populacije usled prirodnih katastrofa, nepogoda, bolesti i zaraza, čovečanstvo će se, u dve stotine godina prosperiteta koji je usledio, usedmostručiti.

IZNENADNA PROMENA

Kao što se prethodni istorijski period u ekonomskom smislu romantizuje i zaboravlja se na težinu životnih uslova i ograničenost mogućnosti

³ Macaulay 1848/1979.

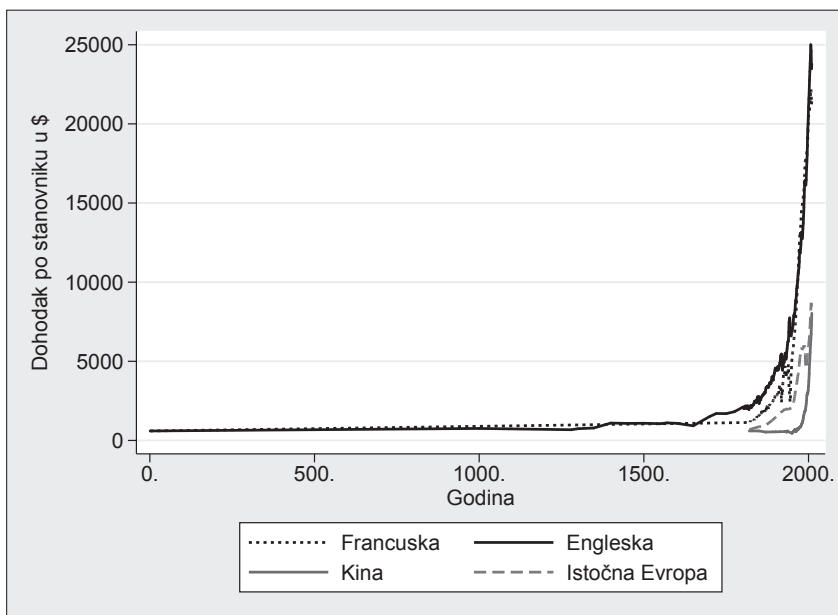
⁴ Traugott 1993.

⁵ Carroll 2013.

u davnim vremenima, tako se brzina ekonomske transformacije koja je usledila nakon tog perioda potcenjuje. Moderni nivo životnog standarda, bilo da se radi o bogatim ili srednje razvijenim zemljama, često se uzima zdravo za gotovo, kao prirodno i normalno stanje. U stvarnosti, sadašnji nivo životnog standarda, uprkos svim svojim nedostacima, nejednakostima i nepravdama, jeste izuzetno dostignuće koje dugujemo neverovatno brzom rastu iz prethodnog perioda. Negde je, kao na Zapadu, ekonomski rast počeo ranije i te zemlje su danas bogatije. Na drugim mestima je rast počeo kasnije i nivo životnog standarda još uvek nije dostigao onaj iz bogatih zemalja, ali u oba slučaja dimenzije ekonomske transformacije koja je zadesila svet u prethodna dva veka ogromne su.

Grafikon 1 prikazuje istorijsku trajektoriju rasta dohotka po glavi stanovnika u nekoliko zemalja. Dohodak se meri u konstantnim dolarima kojima se eliminiše uticaj promena cena i kupovne moći valute u vremenu, što znači da brojevi prikazani na grafikonu predstavljaju procene realnog nivoa dohotka u poslednje dve hiljade godina. Na grafikonu su, zbog preglednosti, samo odabrane ali reprezentativne zemlje i region istočne Evrope u celini. Prve su sa ekonomskim rastom krenule Holandija i Engleska, da bi im se tokom 19. veka postepeno pridružile i druge zapadnoevropske zemlje. Region istočne Evrope, u koji su uračunate i zemlje bivše Jugoslavije, tek se kasnije, uglavnom u 20. veku, priključio rastu. Na kraju, u drugoj polovini 20. veka putanjom spektakularnog rasta dohotka kreću Kina i druge azijske zemlje.

Linija u obliku hokejaške palice je univerzalna za ceo svet i u dugom istorijskom kontekstu razlike u datumima početka ekonomskog rasta gube značaj. Ako bismo uključili i neke druge zanimljive zemlje, videli bismo da je Japan, koji se reformisao krajem 19. veka, na put ekonomskog rasta krenuo posle Zapada ali pre drugih azijskih zemalja. Jedan deo Azije ostao je duže u stagnaciji ali je do druge polovine 20. veka, ili u nekim slučajevima tek krajem 20. veka, i najveći deo ovih zemalja započeo kontinuirani rast. Poslednja na put ekonomskog rasta krenula je Afrika i, mada i dalje pretežno siromašne, afričke zemlje u poslednjih nekoliko decenija u proseku ostvaruju najveće stope rasta u svojoj istoriji. Zahvaljujući tako brzom ekonomskom rastu Azije i Afrike, siromaštvo opada velikom brzinom i danas su globalne stope siromaštva – šta god bombastični novinski naslovi ili dobronamerni ali nepotpuno informisani aktivisti govorili – na ubedljivo najnižem nivou do sada.

Grafikon 1: Rast realnog dohotka u odabranim zemljama.

Najupečatljiviji na grafikonu ipak nije podatak o tome koja zemlja je dostigla koliki rast, već iznenadnost rasta za sve njih koju slika prikazuje. Linija dohotka je gotovo sve vreme horizontalna i do pred sam kraj na nivou blizu nule, a mogla bi biti još i arbitrarno duža na istom niskom nivou kada bi obuhvatila i period pre nove ere i sve tada postojeće države i civilizacije. Takva linija govori nam da materijalni prosperitet nije istorijska neminovnost već jedan veliki i skoriji zaokret. Ekonomski rast nije istorijski linearan, nije konstantan, nije došao postepeno i nije stvar evolucije. Na delu je bila ništa manje nego radikalna ekonomska revolucija, iznenadna pojava ekonomskog rasta i ubrzanog progressa. Nešto se u 18. veku dogodilo i okrenulo svet naglavačke.

Grafikon je urađen na osnovu rekonstruisanih podataka te procena realnog dohotka i pandana današnjeg bruto domaćeg proizvoda (BDP) koje je sastavio ekonomski istoričar Angus Medison. Po ovim standardnim merilima, ponovo, na Zapadu se dohodak po osobi nakon niza milenijuma približne stagnacije u poslednja dva veka uvećao od dva-deset do trideset puta. To je, u poređenju s prethodno upornim nul-tim rastom, dramatična promena. Ali ova čisto materijalna računica je varljiva i u stvari njome se umnogome *potcenjuje* stvarni napredak koji

se u tom periodu desio. Konvencionalne mere dohotka koncentrišu se na merenje proizvedenih količina, ali imaju velikih problema s obuhvatanjem svih onih inovacija koje su dovele i nastavljaju da dovode do mnogo kvalitetnijeg, sadržajnijeg, udobnijeg, bezbednijeg i dužeg života prosečne osobe. Bruto domaći proizvod se dobija kada se količina proizvedenih roba i usluga u nekom periodu pomnoži sa cenama po kojima su prodane. Danas se BDP koristi za računanje ekonomskog rasta iz godine u godinu ili za upoređivanje životnog standarda po zemljama i za takve namene on je, mada nesavršena, ipak najprihvatljivija mera koju imamo. Za merenje životnog standarda i ekonomskog rasta, u ovom trenutku, nema nedvosmisleno boljih alternativa. Ali što je vremenski period koji obuhvatamo veći, to usled velikih tehnoloških promena konvencionalni račun bruto domaćeg proizvoda kao merilo kvaliteta života ima manje smisla.

Na primer, količinski gledano, prosečan čovek danas u gotovo bilo kojoj zemlji sveta može kupiti mnogo više osnovne hrane nego njegovu precu. To je relativno merljivo i nešto čemu se može naznačiti količinski faktor od 20 ili 30. Ali takva čisto količinska mera zanemaruje neslućeni rast drugih mogućnosti i raspoloživih opcija u svim zamislivim sferama života. Bez obzira na količine proizvoda koje su sebi mogli priuštiti, čak ni najbogatiji ljudi iz prethodnih vremena nisu mogli imati ono što je budućim generacijama postala svakodnevnica. Francuski monarh Luj XVI je imao na desetine ličnih kuvara, ali nije mogao imati neke namirnice koje su danas dostupne ne čoveku njegovog ranga kao što su milijardi i lideri najvećih zemalja, nego i svakom običnom francuskom seljaku: banane iz Ekvadora, smrznutu ribu iz Severnog mora ili sveže povrće usred zime. Njegov prethodnik Luj XIV je zbog zubobolja još kao mlad čovek morao povaditi sve zube i to mu je uradio kovač – treba li reći, bez anestezije. Danas anestezija košta jako malo i zbog toga merenom dohotku doprinosi srazmerno malo. Cena prodane anestezije ulazi u mereni bruto domaći proizvod i to je zbog njene niske cene statistički gledano vrlo mali doprinos, ali za manjak bola koji se time postiže – ono što ekonomisti zovu potrošački višak – nema računovodstvene stavke. Stvarna korist koju imamo od većeg izbora dobara, od robe boljeg kvaliteta, od tehnološki savršenijih proizvoda uključujući i neke koje smatramo apsolutno neophodnim, mnogo je veća od onoga što se računovodstvom nacionalnog dohotka može obuhvatiti. Koliko god da je

materijalno bogatstvo prikazano gornjim grafikonom u prethodnom periodu poraslo, skok životnog standarda je na mnogo drugačijih, statistički uglavnom neobuhvaćenih načina, bio još i znatno veći od toga.

Ekonomista Don Budro postavio je zanimljivo pitanje: da li biste zamenili uloge – uključujući i vreme u kojem živite – s Džonom Rokfelerom, najbogatijim čovekom na svetu u 1916. godini? Kao Rokfeler mogli biste kupiti bilo koje imanje bilo gde u svetu, imati posluge koliko želite i uživati u svakoj raskoši koju ste za novac mogli kupiti u to doba. Ali evo samo delića onoga što, kao Rokfeler iz 1916. godine, ne biste imali: radio, televiziju, filmove, serije, sportske prenose, klima-uređaj, kompjuter, smartfon, espresso, kontaktna sočiva, pop-muziku, modernu medicinu, antibiotike, internet. Ogromno bogatstvo bi vas verovatno oslobodilo mnogo stresa i nekih dnevnih problema, kao što bi i podiglo relativni socijalni status i uticaj. Ali po životnim sadržajima bili biste, nema sumnje, dosta siromašniji nego danas. Iako se ne radi o tako davnom dobu i premda govorimo o najbogatijem čoveku na svetu, izbor je i dalje težak. Težina izbora govori nam koliko visoko subjektivno vrednujemo moderni prosperitet čiji je samo jedan mali deo obuhvaćen statistikom rasta bruto domaćeg proizvoda.

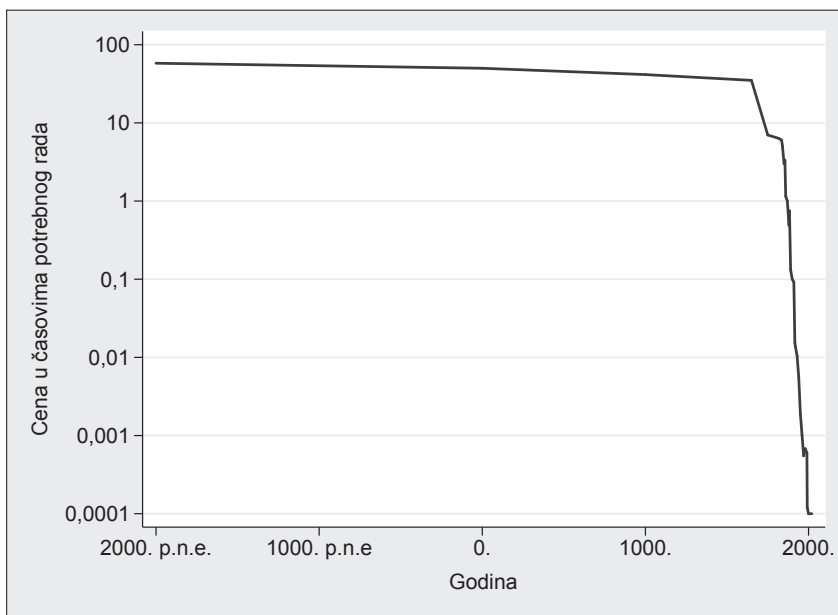
Čak i ako drastično skratimo vremenski raspon i uporedimo tehnologiju dostupnu danas i onu od pre dvadesetak godina, očigledna je razlika između porasta merenog dohotka i uglavnom neobuhvaćenog porasta kvaliteta koji donose novi proizvodi. Mobilni telefon je pre dve decenije, gde ga je uopšte bilo, koštao čitavo malo bogatstvo. Danas se takav isti telefon više ne prodaje jer niko osim možda nekog hobiste-antikvara ne bi hteo da ga kupi, a mnogo bolji telefoni su kudikamo jeftiniji. I danas ima skupih telefona, ali se u tom slučaju opet radi o potpuno drugačijim, suštinski novim, ranije nepostojećim proizvodima. Računovodstveno gledano, dve stvari koje isto koštaju doprinose bruto domaćem proizvodu jednako – i zato ta računica znatno potcenjuje pravi stepen progressa. Danas jedan običan smartfon ima veću računarsku snagu nego svi kompjuteri NASA zajedno u vreme kada je čovek poslan na Mesec. Komodor 64 je 80-ih koštao isto – i doprinosi tadašnjem bruto domaćem proizvodu isto – koliko danas košta i doprinosi laptop kompjuter. Svako ko je nekada kupovao vinil ploče ili kasete dobro zna koliko je današnja tehnologija olakšala svakodnevicu. Danas možete bilo kakvu muziku iz čitavog sveta u roku od nekoliko sekundi naći na internetu,

vrlo često besplatno, što znači uz *nulti* doprinos BDP-u. I ovo se dogodilo za samo dvadesetak godina.

Svakodnevni život je lakši i prijatniji na mnogo načina koje retko kada i primećujemo jer smo se na njih brzo navikli. Pre samo petnaestak godina je međunarodni telefonski poziv predstavljao luksuz čak i u bogatim zemljama. Danas ljudi širom sveta razgovaraju uz video besplatno, pomoću Skypea, Vibera ili Facetimea. Samo se jedan deo takvog progressa direktno ili indirektno obuhvati kroz statistiku bruto domaćih proizvoda, ali ove promene pre svega stvaraju mnogo drugačiji svet. Danas u svetu ima više aktivnih mobilnih telefonskih pretplata nego ljudi. Ljudi se lakše povezuju, porodice i prijatelji ostaju u kontaktu. Brzina i dostupnost komunikacija smanjuju geografski prostor. Vrednost roditeljskog mira, kad telefonom provere gde im je dete, nemerljiva je, kao što su to i vreme koje uštedimo i događaji koje ne propustimo zahvaljujući mobilnim telefonima.

Kad se imaju u vidu tako ogromne kvalitativne promene u načinu života, moglo bi se reći da je ekonomski progres u poslednja dva veka bio, sasvim bukvalno rečeno, *neizmeran*. Ako se nešto ne može izmeriti, onda vam ostaje jedino da napravite procenu, a jednu od najboljih procena tako neizmernog progressa napravio je ekonomista Vilijam Nordhaus. Nordhaus je našao kreativan način da sagleda dimenzije dugoročnog ekonomskog progressa kroz cenu svetlosti. Svetlost je jedan od retkih proizvoda koji su postojali i koristili se odvajkada i zato se kod nje ne suočavamo s problemom obuhvata inovacija neuporedivih s bilo čim što je postojalo pre njih. Takođe, kvalitet svetla kao proizvoda moguće je vremenski obuhvatiti jer se za parametar može uzeti konstantna jedinica jačine svetlosti. Ljudi su proizvodili veštačku svetlost otkad su otkrili vatru, ali se kroz razne oblike proizvodnje svetlosti menjala količina koju možemo svojim radom proizvesti. Kao proizvod, svetlost je uporediva u vremenu.

Nordhaus je napravio procenu radnih sati koji su ljudima kroz vreme bili potrebni da bi proizveli jedinicu svetlosti; proizvodnja se kretala od drveta, preko životinjskih masti i loja kao goriva za prve lampe, zatim petrolejskih lampi i konačno električnih sijalica sve veće i veće efikasnosti. Po njegovom računu, ljudi su s vremenom uspeli da smanje količinu rada potrebnu za generisanje svetlosti s preko 50 sati prosečnog ljudskog rada po lumen-času na svega nekoliko sekundi rada za jedan lumen-čas

Grafikon 2: Količina rada istorijski potrebna za proizvodnju lumen-časa.

danas. Još više zapanjuje trajektorija ovog progressa – samo u poslednjih 200 godina cena svetlosti po jedinici rada pala je za preko 40.000 puta.⁶ Grafikon 2 pokazuje taj pad na logaritamskoj skali.

Trajektorija cene svetlosti prati generalnu trajektoriju stope progressa. Pronalazaka je, u domenu svetlosti kao i u drugom oblastima uvek bilo, ali ubrzanje koje nastaje u poslednja dva veka predstavlja kompletni istorijski prekid. Kod svetlosti taj prekid koincidira s pronalaskom i upotrebom električne energije, ali to ga ne čini posebnim slučajem jer su upravo novi energetske izvori bili među ključnim pronalascima koji su doprineli fantastičnom rastu produktivnosti u većini drugih oblasti. Ako se prihvati argumentacija da je cena svetlosti dobar parametar jer se radi o istorijski relativno konstantnom i uporedivom proizvodu, onda nam taj primer daje bližu ideju o stvarnoj stopi progressa i fantastičnog porasta proizvodnih mogućnosti u poslednjih nekoliko stotina godina. Ukoliko se svetlost zbog pobrojanih osobina uzme kao merilo, onda govorimo o skoku proizvodnih i potrošnih mogućnosti reda veličina *nekoliko desetina hiljada puta* u istorijski veoma kratkom periodu. Izbor jedinstvenog

⁶ Nordhaus 1997.

proizvoda, makar to bilo i svetlo, takođe je opterećen problemima, ali nam ipak daje jednu moguću ilustraciju stvarnog progressa – ako ništa drugo, onda njegove neizmernosti.

Stavljanje parametara na materijalni progres, čak i ovakvi pokušaji da se to uradi na kvalitativan a ne samo količinski način, možda skreću pažnju s nečega još važnijeg. Rast materijalnog bogatstva se ne završava većim potrošnim mogućnostima. Umesto toga, on čini osnovu za sve druge vrste materijalnih i nematerijalnih poboljšanja do kojih je svet u prethodnom periodu došao. Uporedo s porastom životnog standarda porasla je prosečna dugovečnost života usled bolje ishrane, higijene i zdravstvene zaštite. Samo u poslednjih stotinak godina se očekivano trajanje života u svetu više nego udvostručilo. Prosečan očekivani životni vek na svetskom nivou je 1900. godine bio 31 godinu, dok danas on iznosi 67 godina u svetu a u najrazvijenijim zemljama prelazi 80 godina. Treba samo pomisliti na sve one multimilionere, kraljeve i predsednike koji su proteklih vekova redovno umirali od prehlada, gripova, tuberkuloze i drugih bolesti koje se danas vrlo jednostavno preventivno sprečavaju ili rutinski leče. Osnivač čuvene dinastije Rotšildovih umro je u prethodnom veku od gnojnog čira, dok je američkog predsednika iz 30-ih i 40-ih godina 20. veka Frenklina Ruzvelta dečja paraliza kao odraslog čoveka prikovala za invalidska kolica. Danas se od infekcija kao što je Rotšildova ne strada gotovo nikada, a dečja paraliza praktično više ne postoji jer su deca širom sveta, uključujući i najsiromašnije delove planete, vakcinisana protiv nje. Stopa smrtnosti dece u svetu tokom 20. veka opala je za preko 90%. Danas je ta stopa i u najsiromašnijim i ratom zahvaćenim zemljama niža nego što je bila u razvijenim zemljama vek unazad. Broj bolničkih kreveta po stanovniku, stope pismenosti, školovanja, ishrane, smanjenje nasilja i sva druga merila nedvosmisleno ukazuju na ogroman ljudski progres koji je u najvećoj meri bio omogućen rastućim materijalnim blagostanjem.

Sve to nije postignuto po cenu neodgovornog uništavanja okoline i neodržive eksploatacije prirodnih resursa. Kontinuirani ekonomski rast se i ne postiže prostim iskorišćavanjem postojećih resursa već, videćemo kasnije, stalnim dotokom novih ideja, dosetljivošću i ingenioznošću. Ekonomski rast iz poslednja dva veka karakterišu sve veća produktivnost, sve čistije tehnologije, sve efikasnija upotreba resursa i sve više načina za pronalazak i stvaranje novih resursa. Resursi u ovom periodu

ne samo da ne nestaju, nego ih ima sve više. Uprkos rastućoj upotrebi nafte i gasa, obim dokazanih svetskih rezervi nafte i gasa je u stalnom porastu i danas je veći nego ikada. Koliko god goriva se upotrebi, toliko i još više se otkrije ili se pronadu efikasniji načini za ekstrakciju. Ako se uzme i samo postojeća tehnologija, u ovom trenutku fosilnih goriva i resursa za nuklearnu energiju – danas takođe veoma bezbednu – ima dovoljno za narednih nekoliko milenijuma. Vazduh je danas čistiji i izduvnih gasova ima manje nego pre pedeset godina, a procenat stanovništva koje ima pristup čistoj pijaćoj vodi konstantno raste. Čak i efikasna upotreba resursa može škoditi prirodnoj okolini i najveći broj klimatskih eksperata danas smatra da je industrijska aktivnost jedan uzrok klimatskih promena, mada ne postoji ništa blisko konsenzusu o tome *koliko* je ljudski faktor važan u tom procesu. Znamo, međutim, da se do ovog trenutka nijedna od najcrnijih slutnji iz prethodnog perioda o iscrpljivanju resursa i ekološkim katastrofama nije obistinila. Uprkos klimatskim promenama, stopa smrtnosti od klimatskih katastrofa je u poslednjih sto godina opala za celih 98%.⁷

Sve veća materijalna sigurnost znači i to da ljudi mogu odvojiti više vremena i resursa za obrazovanje i kulturu. Kultura, a dobrim delom i obrazovanje, do ne tako davno bili su luksuz priuštiv samo društvenim elitama. Danas je osnovno, srednje a najčešće i visoko obrazovanje najčešće dostupno svima, u tolikoj meri da je ono prevazišlo svoju osnovnu svrhu osposobljavanja za rad i postalo sve više signal prosvetljenosti i kulture. Stope pismenosti i upisa u školu su u razvijenom svetu praktično stopostotne, a u ostatku sveta se približavaju tome. U kulturu – muziku, film, književnost i sve brojnije oblike umetnosti – danas odlazi više resursa nego ikada u istoriji. Neke države dodatno stimulišu razne vidove kulture, ali se kultura u širem smislu te reči najvećim delom finansira privatnim novcem. Multiplikacija i omasovljenje kulture posledica je, u krajnjoj liniji, rasta viška raspoloživih resursa u rukama milijardi ljudi širom sveta.

Vrednost informacija koje dolaze s modernim komunikacijama danas takođe uzimamo zdravo za gotovo. Pre tačno dva veka su britanska i američka vojska, tragikomično, vodile veliku bitku za Nju Orleans nekoliko nedelja *nakon* što je mirovni sporazum između dve zemlje već bio

⁷ Epstein 2015.

potpisan u Belgiji, jer generali na licu mesta nisu nikako mogli znati za potpisani mir. Danas, s internetom, možete dobiti gotovo bilo koju zamislivu informaciju koju potražite, sve u roku od nekoliko sekundi. Tačno je da se na internetu izgubi mnogo vremena – mada je i to svakako vid zabave a vreme se i pre interneta gubilo na dosadnije stvari – ali se mnogo više i nauči. Bilo da hoćete da poslušate delo klasične muzike, pogledate sportski klip, slušate predavanje eksperta poznatog u svetu ili pročitate akademski rad, sve je dostupno uz nekoliko otkucaja po tastaturi. Ekonomski rast, kako tehnološke inovacije tako i njihova stalno veća i veća pristupačnost običnom čoveku, neprimetno nas obogaćuju u kulturološkom smislu.

Sve ukazuje na isto. Ogroman i iznenadni ekonomski progres u poslednja dva veka statistički je nesporna činjenica. Ovaj progres je još veći kada se odmakne od tradicionalnih količinskih mera pa se pokuša obuhvatiti rastući kvalitet svega i uključe inovacije koje nemamo s čim u prošlosti da uporedimo. A kada se u obzir uzmu višedimenzionalne koristi koje običan čovek ima od takvog progressa, svi su izgledi da bilo kakva statistika daleko umanjuje napredak kome u današnje vreme svedočimo. Marksova i Engelsova buržoazija ne samo da je do 1848. već bila stvorila bogatstvo i prosperitet veći od onoga što su stvorile sve generacije pre nje, nego se taj progres nastavio u svim svojim materijalnim i nematerijalnim manifestacijama do današnjeg dana.

Pojava ekonomskog rasta kasno u ljudskoj istoriji je krajnje neobična stvar. Kontinuirani rast je došao iznenadno i do danas nije do kraja jasno zašto je otpočeo u 19. veku, a ne, recimo u 17. ili 12. veku, niti zašto se najpre dogodio na teritoriji nekoliko zemalja Zapadne Evrope. Sa zapada Evrope fenomen ekonomskog rasta će se proširiti na prekookeanske anglosaksonske naseobine, SAD i kasnije Australiju, postepeno na ostatak Evrope prema jugu i istoku i s vremenom na ceo svet. Sam stepen tog progressa je, u poređenju s prethodnim većito statičnim vremenima, najčudniji. Jedino nas naša naviknutost na stalni godišnji rast bruto domaćeg proizvoda i neprestane tehnološke inovacije koje nam odnekud dolaze navode da tu čudesnost smetnemo s uma. Danas se u zemljama širom sveta redovno očekuju stope ekonomskog rasta od najmanje nekoliko procenata godišnje – a ekonomski rast je kumulativan i stalna stopa rasta od tih nekoliko procenata godišnje u vremenu daje eksponencijalni rast životnog standarda. Takva dinamika je za kratko vreme promenila svet i

ako se rast po sličnim stopama nastavi, onda će buduće promene nastaviti da prevazilaze granice mašte prethodnih generacija. Kako je ovako dramatični skok u životnom standardu bio moguć, šta ga je proizvelo, kako se do danas održava i kakva je njegova veza s Marksovim kapitalističkim načinom proizvodnje, postaće pitanja oko kojih će ekonomisti od samih početaka progressa do današnjih dana lomiti koplja.